

IJTIMOIIY MUNOSABAT FE'LLARINI O'RGANISHDA FREYM YONDASHUVI

Nabiyeva Zarrina Isomiddinovna

Ingliz filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. Til doirasidagi fe'llarni o'rganish uzoq vaqtdan beri tilning tuzilishi va funksiyasini tushunishning asosiy nuqtasi bo'lib kelgan. Ushbu maqola fe'l tahlilidagi "freym" xususiyatining asosiy rolini o'rganadi, uning sintaktik va semantik talqindagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Fe'lning argument tuzilishi va uning tematik rollarini o'z ichiga olgan freym turli lingvistik kontekstlarda fe'l xatti-harakatlarini tekshirish uchun keng qamrovli asosni ta'minlaydi. Freym semantikasi va konstruksiyaviy grammatikadan olingan tushunchalarni birlashtirgan holda, ushbu tadqiqot freymlar qanday qilib fe'l ma'nolarini muayyan sintaktik qolipga solishtirishni osonlashtiradi. Tillararo ma'lumotlarni batafsil o'rganish orqali maqola fe'l freymlarining universalligi va o'zgaruvchanligini ta'kidlab, ularning kognitiv tilshunoslikka qo'shgan hissasi haqida yangi istiqbollarni taklif qiladi. Ushbu maqola fe'llarni tasniflash, fe'llarni almashtirish va tilni qayta ishlash haqidagi tushunchamizni rivojlantirishda freym xususiyati zarurligini ta'kidlaydi va natijada yanada mustahkam hisoblash modellari va til o'rganish metodologiyalariga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: freym, fe'l semantikasi, ma'no ziddiyati, lingvistik va ekstralingvistik yondashuv, ierarxiya, ma'no komponentlari.

Freym yondashuvi og'zaki semantikani o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Chunki u dinamik ma'lumot tashuvchisi sifatidagi fe'l bo'lib, ma'lum bir sohaga tegishlilikni ifodalaydigan ma'lumotlarni keng qatlamini qamrab oladi.

Bundan tashqari, fe'l semantikasida ma'no komponentlari juda aniq kuzatiladi va freym elementlari bilan o'zaro bog'liq bo'lgani holda ba'zi turdagi vaziyatlarni aks ettirishga qodir bo'ladi. Og'zaki semantikani modellashtirish uchun faqat birgina freym emas, balki uning tarkibidagi komponentlar ierarxiyasi, shuningdek, alohida freymlar ierarxiyasi muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, lingvistik va ekstralingvistik ma'lumotlarning saqlovchisi sifatida freym tushunchasiga murojaat qilish bizga insonning olam haqidagi bilimlari leksik ma'no orqasida qanday tashkil etilganligini va natijada fe'l ma'nosining dinamik tomonlarini yoritgan holda, uni yaqindan tushunishga imkon beradi.

Biroq, fe'llarning freym tuzilishini ko'rib chiqishda, ularning prototip asosi tashkil topishi ham katta ahamiyatga ega. Chunki asosiy prototip freymini aniqlash quyi freymlar tuzilmalarini yanada o'rganish va ularni izohlash imkonini beradi.

O'rganilayotgan fe'llar guruhining freymarlari tizimini tadqiq qilishdan oldin, biz prototip nazariyaning mohiyatini tahlil qilishga harakat qilamiz va uning fe'lli leksemasini tavsiflash va modellashtirishdagi ahamiyati darajasini ochib berishga urinib ko'ramiz.

Fe'lning semantik tasniflarining asosiy amaliy maqsadi – leksikaning tuzilishini yaxshilash va ularning semantikasini yanada uyushgan, bir hil tavsiflash yo'llarini topishdir [Verkuyl, 1989; Levin va Rappaport, 1995; Mahesh va Nirenburg, 1995]. Bu ko'proq rasmiy nuqtai nazardan, asosiy maqsadlar – fe'llarning semantikasini tashkil etuvchi ma'no komponentlarini aniqlash, semantik jihatdan ma'lum guruhga oid fe'llarni ajratishga yordam beradigan, idrok etish va izohlash orqali ma'no elementlarini ajratish xamda sintaktik semantikaning o'zaro ta'sirini o'rganishni talab qiladi.

Tematik munosabatlar fe'l va uning argumentlari o'rtasida o'rnatilgan leksik funksiyalar turlarini umumlashtirishni ifodalaydi. Olimlar tomonidan predikativ birliklarga tematik tasnifiy yondashuvlar to'plab amalga oshirilgan. Ko'plab tillarda fe'llarning tasnifi shakllantirilgan. Har bir tematik guruhga tegishli fe'llarning soni fe'llarning miqdoriy ko'rsatkichlari aniqlanganligi sababli, fe'l ma'nolarining leksik qismlarga ajratish, fe'llarning semantik tasnifi uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy-munosabat fe'llarini tavsiflashda kompozitsion va munosabatli leksik-semantik ma'nolarni tahlil qilish, konseptuallashuvi, aspektual semantikasi yoritishga qaratamiz.

Konseptual jihatdan, kognitiv ssenariy asosida ijtimoiy-munosabat fe'llarining semantik tarkibini ta'minlanishi va ularni qardosh bo'lmagan ingliz va o'zbek tillari misolida ko'rib chiqamiz. Unda qarama-qarshilikni ifodalovchi LSGga kiritilgan *kurashmoq* fe'li misolida tahlilni amalga oshiramiz.

Fight

1. In war/battle

[v] fight (against sb) to take part in a war or battle against an enemy:

soldiers trained to fight

He fought in Vietnam.

My grandfather fought against the Fascists in Spain.

[vn] to fight a war / battle

They gathered soldiers to fight the invading army.

2. Struggle/hit

to struggle physically with sb:

[v] My little brothers are always fighting.

She'll fight like a tiger to protect her children.

3. In contest

[vn] fight sb/sth (for sth) to take part in a contest against sb:

[v] to fight an election / a campaign

She's fighting for a place in the national team.

4. Oppose

to try hard to stop, deal with or oppose sth bad:

[vn] to fight racism / corruption / poverty, etc.

Workers are fighting the decision to close the factory.

The fire crews had problems fighting the blaze.

[v] We will fight for as long as it takes.

5. Try to get/to do smth
fight (for sth) to try very hard to get sth or to achieve sth:

[v] He's still fighting for compensation after the accident.

[vn] She gradually fought her way to the top of the company.

[v to inf] Doctors fought for more than six hours to save his life.

➔ note at campaign

6. Argue

[v] fight (with sb) (about / over sth) to have an argument with sb about sth:

It's a trivial matter and not worth fighting about.

7. In boxing
to take part in a boxing match:

[v] Doctors fear he may never fight again.

8. Law
[vn] fight sb (for sth) to try to get what you want in court:

He fought his wife for custody of the children.

I'm determined to fight the case. [Oxford Advanced learner's dictionary]

Kurashmoq

- 1) Bir-birining belidan qattiq tutmoq, yiqitishga harakat qilmoq, kuragini erga tekkizmoq: *Sinf doshlar bilan bellashmoq.*
- 2) Biror sohada g'olib bo'lishga astoydil harakat qilgan holda bellashmoq: *Mutlaq chempion unvoni uchun kurashmoq.*
- 3) Kimgadir yoki biror narsaga qarshi faol qarshilik ko'rsatmoq, yengmoq yoki yo'q qilishga intilmoq; kimgadir yoki biror narsaga qarshilik ko'rsatmoq: *mafiyaga qarshi kurashmoq. byurokratiyaga, noto'g'ri boshqaruvga qarshi kurashmoq.*
- 4) Birovni yoki biror narsani himoya qilmoq, biror narsaga erishmoq: *Tinchlik, hokimiyat uchun kurashmoq.*
- 5) To'qnashmoq, to'qnashmoq (his-tuyg'ular, intilishlar borasida). *Qalbda sevgi va qo'rquv o'zaro kurashar edi* [O'TIL, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti 434 b]

Jang qilmoq fe'li ma'nolarining semantik paradigmasi kuchli markazlashtirilgan yadroga ega bo'lgan maydon bo'lib, bir Xil tuzilishni tashkil qiladi. Chunki, bu fe'lning barcha ma'nolari LSG tarkibiga kiritilgan.

Ma'nolarning rivojlanishi va fe'lning kontekstda qo'llanilishi bilan qarama-qarshilikning kognitiv ssenariysining o'zgarishi alohida komponentlarning aktuallashuvi bilan sodir bo'ladi.

Asosiy ma'noda bu fe'l ikki kontragentning jismoniy qarama-qarshiligining prototip holatining vakilidir. Biz kognitiv ssenariy deb atagan bu prototipik holat metaforik ma'nolarning rivojlanishini boshqaruvchi polisemantik so'zning mazmun yadrosi sanaladi.

Tahlil qilingan *kurashmoq* fe'lining ikkinchi va uchinchi ma'nolari denotativ bog'lanish natijasida paydo bo'lgan: ma'noning jismoniy sohadan ijtimoiy munosabatlar sohasiga o'tishi ikkinchi, uchinchi va turtinchi ma'nolarida ko'rsatiladi (LSV 2 va LSV 3).

Denotativ analogiya fe'ning ikkinchi va to'rtinchi ma'nolarini bog'laydi: ishtirokchilarning kurashi g'alaba qozonish, ko'zlangan maqsadga erishishni o'z ichiga oladi, bu esa fe'ning to'rtinchi ma'nosida (tinchlik uchun, xokimiyat uchun, o'z g'oyasi uchun kurashish) aktuallasadi. Manba "tashqi jismoniy to'siq" va maqsad "inson ichki kechinmalardagi hissiy to'siq" bo'lgan to'siqning majoziy sxemasiga asoslangan metafora fe'ning beshinchi ma'nosining paydo bo'lishini izohlab beradi (qo'rquv bilan kurashish, sizdagi shaxsiy va jamoat kurashi).

Kurashmoq fe'lining semantik paradigmasida jismoniy, ijtimoiy va hissiy qarshilik ma'nosi, ya'ni turli denotativ sohalarda amalga oshiriladigan qarshilikning turli usullari ifodalanadi. Fe'l ma'nolarining birligi qarshi harakatning kognitiv ssenariysining mavjudligi bilan izohlanadi. Ushbu kognitiv ssenariy fe'ning barcha ma'nolari uchun prototip element sifatida ishlaydi.

Kurashmoq fe'lining semantik paradigmasi tahlilidan ko'rinib turibdiki, *kurashmoq* fe'li ma'nolarining rivojlanishini va LSG tarkibidagi leksik birliklari tarkibida yangi birliklar bilan birikishi natijasida O'ziga xos modellarni hosil qilishda kognitiv ssenariysi mavjud.

Tadqiqot jarayonida ijtimoiy-munosabat guruhi fe'llarini semantik jarayonlar va fe'ning semantik tuzilishi, fe'lli birikmalarning leksik tarkibi va so'z o'rtasidagi paradigmalari uchun umumiy xususiyatlari ko'zga tashlandi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, fe'ning faollashuvida polisemantik fe'llarning semantik paradigmalari va leksik-semantik guruhlarida izomorfizm mavjudligi ko'zga tashlanadi.

Polisemantik fe'l ma'nolarining semantik umumiyliги kognitiv faoliyatining ma'no bo'laklari sifatida mavjudligi bilan belgilanadi. Bu ko'p ma'noli so'zning ma'nolarini ierarxik tarzda tashkil etilgan so'z ichidagi paradigmaga birlashtiradi va fe'llarning semantik tuzilmalarining rivojlanishini tushuntiradi.

Xulosa qilib aytganda, freym xususiyati fe'llarni o'rganishda hal qiluvchi element sifatida namoyon bo'ladi, sintaktik tuzilmalar va semantik talqin o'rtasidagi farqni yo'qotadi. Ushbu tadqiqot, freymlar o'zlarining murakkab argument tuzilmalari va tematik rollari bilan turli tillarda fe'l xatti-harakatlarini tushunish uchun qanday mustahkam asos yaratishini ko'rsatdi. Freym semantikasi va konstruksiyaviy grammatika tamoyillaridan foydalanib, biz fe'llardan foydalanishning murakkabliklarini qamrab olishda freymlarning ko'p qirrali va tushuntirishda qiyinchiliklarga duch kelganimizni ko'rsatdik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Langacker R.W. Concept, image and symbol: The Cognitive Basis of Grammar. Licensed Unlicensed Requires Authentication. Published by De Gruyter Mouton 2002. – p. 30.
2. Langacker, R. W. Foundations of Cognitive Grammar — Vol. II, Descriptive Application. Stanford:Stanford University Press, 1991. - p.32
3. Levin B., M. Rappaport. Hovav Unaccusativity: At the Syntax — Lexical Semantics Interface. Cambridge, MA: MIT Press, 1995. - p.123.
4. Oxford Learner’s Dictionaries. Oxford University Press, Gr.Br. 1981.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашрети, 2007.
6. Мараимова, К. Ш. (2022). НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕЛИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА. Экономика и социум, (4-3 (95)), 54-58.